
**ADIL HUSSAIN KHAN: FROM SUFISM TO AHMADIYYA: A MUSLIM
MINORITY MOVEMENT IN SOUTH ASIA, 237 SS, BLOOMINGTON AND
INDIANAPOLIS: INDIANA UNIVERSITY PRESS, 2015, ISBN 9780 253015235.**

Halide Rumeysa KÜÇÜKÖNER¹

Öz

Bu çalışmada Adil Hussain Khan'ın *From Sufism to Ahmadiyya: A Muslim Minority Movement in South Asia* isimli kitap çalışmasının değerlendirilmesi yapılmıştır. Eser alana katkı sağlayabilecek nitelikte özgün bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelime: Adil Hussain Khan, Ahmedîlik, Azınlık, Güney Asya

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye, rumeysah@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000/0002/0141/8287>.
Asst. Prof., Dicle University, Faculty of Theology, Department of History of Islamic Sects, Diyarbakır, Turkey, rumeysah@hotmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000/0002/0141/8287>.

GİRİŞ

Adil Hussain Khan, Güney Asya İslam'ı ve Avrupa İslam'ıyla ilgili çalışan bir akademisyendir. Khan, doktora döneminde Ahmedîlik çalışmıştır. Onun "Mirza Ghulam Ahmad and the Construction of the Ahmadiyya Identity" isimli doktora tezi revize edilerek *From Sufism to Ahmadiyya: A Muslim Minority Movement in South Asia* isimli esere dönüşmüştür.

Ahmedîlik dünya üzerinde anayasal olarak İslam-dışı kabul edilen ilk dinî topluluk olmasına rağmen kendisine akademik anlamda ilginin de en az olduğu dini toplulukların başında gelmektedir. Bu akademik ilgisizliğe rağmen günümüz Pakistan'ının sosyo-kültürel ve siyasi dokusunun anlaşılması açısından Ahmedîlik oldukça önemli bir role sahiptir.(Derryl, 2016, s. 670; Sedgwick, 2017, 1185) İşte bu noktada Khan'ın *From Sufism to Ahmadiyya: A Muslim Minority Movement in South Asia* isimli eseri Ahmedîlik'le ilgili yapılmış oldukça az eserden biri olarak daha konu seçimiyle bile takdiri hak etmektedir. Ancak eser sadece konu seçimiyle değil aynı zamanda Ahmedî kimliğindeki dönüşümlerin anlaşılmasını sağlayacak olan özgün bilgiler içermesi yönüyle de değerlidir.²

Adil Hussain Khan'ın *From Sufism to Ahmadiyya: A Muslim Minority Movement in South Asia* isimli çalışması bir giriş, yedi bölüm, sonuç, Mirza Gulam Ahmed'in soy ağacı ve kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır. 237 sayfa olan çalışmanın en son kısmına ayrıca İslami kavramlar sözlüğü de eklenmiştir.

Khan'ın eseri, Ahmedîliğin Sünni İslam'dan uzaklaşma sürecini din-siyaset-kimlik üçgeninde açıklama idealine dayanmaktadır (19-10).(Sedgwick, 2017, s. 1185) Bu bağlamda o, eserinde Ahmedîliği, üç temel gelişim evresi üzerinden ele almıştır. Birinci basamakta Mirza Gulam Ahmed'in hayatını, görüşlerini ve görüşlerinin İslam geleneğindeki iz düşümlerini incelemiştir. İkinci basamakta Ahmedîliğin kendi içerisinde ürettiği hilafet kurumunu, topluluk içerisinde hilafetin mahiyetinden kaynaklanan anlaşmazlıkları, Ahmedîliğin siyasallaşma süreçlerini ve bu siyasallaşma süreçlerinin Ahmedî kimliğin dönüşümü üzerindeki etkisini ele almıştır. Üçüncü basamakta ise gittikçe siyasallaşan Ahmedîliğin baskıya maruz kalmaya başlamasını,

² Khan'a gelinceye kadar Ahmedîlik'le ilgili yapılmış genel akademik çalışmalar kronolojik olarak şu şekildedir: Fisher, H. J. (1963). *Ahmadiyyah: a study in contemporary islam on the west african coast*. Oxford University Press; Lavan, S. (1974). *The ahmadiyya movement: a history and perspective*. Manohar Book Service; Friedmann, Y. (2003). *Prophecy continuous: aspects of ahmedî religious thought and its medieval background*. Oxford University Press; Valentine, S. R. (2008). *Islam and the ahmadiyya jama'at, history, belief, practice*. Hurst Publishers.

sömürge sonrası Pakistan'ın kuruluşunu takiben ise baskıların kurumsallaşmış bir İslam eliyle gerçekleştirildiği düşüncesine odaklanmıştır.(Derryl, 2016, s. 670)

Khan'ın çalışmasının “Peygamberlik Öncesinde Mirza Gulam Ahmed Kadyânî” isimli birinci bölümünün ilk kısmında Mirza Gulam Ahmed'in doğduğu bölge, ailesi, ailesi ve iktidar arasındaki ilişkiler, kişiliği, aldığı eğitim, eğitim aldığı hocalar gibi konular incelenmektedir (21-33). İkinci bölümde ise Mirza Gulam Ahmed'in dinî iddialarıyla ilgili ilk görüşleri konu edilmektedir. Bu noktada onun müceddidlik iddiası, etrafında bir topluluk oluşturması ve mesihlik iddiasına doğru ilerleyişi detaylar verilmeden incelenmektedir (35-41).

Çalışmanın “Mirza Gulam Ahmed'in Nübüvvete Dair İddiaları” isimli ikinci bölümünde Mirza Gulam Ahmed'in İslam geleneği tarafından “aşkın” kabul edilen dinî iddiaları konu edilmektedir. Khan, bu bölümde Mirza Gulam Ahmed'in kendi mesihliğine zemin hazırlayabilmek adına İsa'yı doğal bir ölümle öldürmek için oldukça çaba sarf ettiğini söylemektedir (44-47, 180). Khan da kendisinden önceki Friedmann gibi Mirza Gulam Ahmed'in peygamberlik düşüncesinde orta çağ İslam geleneğinin etkisinin belirgin şekilde fazla olduğunu savunmaktadır (6-8, 48-54, 180).

Khan'ın bu bölümdeki en dikkat çekici düşüncesi Mirza Gulam Ahmed'in nübüvvet iddiasındaki kesin olmayan ve çelişkili ifadeleri bağlamında Mirza Gulam Ahmed'in açık bir nebilik iddiasında bulunmadığını ve bu fikrin sonradan oğlu tarafından ilave edildiği düşüncesini dile getirmesidir (17-18, 51-58). Ancak Khan'ın bu düşüncesi Mirza Gulam Ahmed'in eserleri dikkatlice tetkik edildiğinde kesin doğru olduğunu söylemek oldukça güçtür. Zira her ne kadar Mirza Gulam Ahmed'in nebilik iddiasında muğlaklıklar söz konusuysa da, o nebilliğini açık ifadelerle dile getirmekten de geri durmamıştır. Nebilik iddiasındaki muğlak ifadeler, muhalefetten gelen tepkileri azaltmak amacıyla olmalıdır.³

“Otorite, Hilafet ve Kadyânî-Lahorî Ayrımı” isimli üçüncü bölümde cemaat içerisinde hilafetin mahiyetiyle ilgili tartışmalar konu edilmektedir. Hilafetin mahiyetine dair düşüncenin Mirza Gulam Ahmed'in nübüvvet düşüncesinin de kristalleşmesine ve mezhep içerisinde erken dönemde büyük bir ayrılığın yaşanmasına sebep olduğunu savunmaktadır (65-71). Bu kristalleşme çerçevesinde Kadiyânî Ahmedilerin Mirza Gulam Ahmed'i açık nebi kabul ettiklerini ifade etmekte, Lahorîlerin ise Mirza Gulam Ahmed'in nebilğine dair bütün

³ Konu hak. detaylı bir inceleme için bkz. Küçüköner, H. R. (2022). *Mirza gulam ahmed ve ahmedilerin mirza gulam ahmed telakkisi*. Araştırma Yayınları. s. 350-352.

iddialarını mecâzi kabul ederek kendilerini Sünni Müslümanlarla irtibatlandırmak adına büyük çaba sarf ettiklerinden bahsetmektedir (70-72, 78-80 181).

Khan'a göre II. Halife Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in babasının nübüvvetine dair kesin iddiaları, Ahmedîlerin diğer Müslümanlarla bağlarının tamamen kopmasına, evlilik ve diğer bütün sosyal ilişkileri kendi içlerinde gerçekleştirmelerine neden olmuştur. Khan bu düşüncesini, Ahmedî bir aile içerisinde doğan bir çocuğun sadece Ahmedî kimliğini görmeye başladığı ve diğer Müslümanları tanımadan büyüdüğü düşünceleriyle ifade etmektedir (78-79). (Khan, 2015, s. 298) Ancak Khan'ın bu düşüncesine rağmen Ahmedîler Mirza Gulam Ahmed'in 1898 yılında yayınladığı ve bu kapsamda kendilerine muhalefet eden Müslümanlarla evlilik dâhil bütün sosyal ilişkilerini kesmelerini söyleyen bir bülten yayımlamasıyla birlikte zaten diğer Müslümanlarla sosyal ilişkilerini minimal seviyede tutmaya başlamışlardır.(Küçüköner, 2022, s. 114)

Khan'ın çalışmasının orijinal kısmı ise dördüncü bölümden itibaren başlamaktadır. Zira Khan bu bölümden itibaren Ahmedîliği genelde teolojik bir konu olarak değerlendiren diğer çalışmalardan farklı olarak Ahmedîliğin siyasal bir aktör olarak Hindistan ve sonrasında Pakistan siyasetinde isteyerek yer almasını ve siyasete dâhil olduktan sonra Ahmedîlik'te yaşanan değişim ve dönüşümleri konu etmektedir.(Derryl, 2016, s. 670; Sedgwick, 2017, s. 237)⁴ Onun düşüncesi, Ahmedîliğin İslam-dışına itilmesinin nedeni teolojik farklılıklardan ziyade sömürge dönemi Britanya hâkimiyeti altındaki Hindistan'dan sömürge sonrası dönemde "İslami milliyetçilik" duygularıyla şekillenen Pakistan'ın resmi devlet ideolojisinden kaynakladığı fikrine dayanmaktadır (4, 19-20, 92-93).

Khan'ın bu teorisine göre Ahmedîliğin siyasallaşma süreci ilk olarak Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in politikaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim "Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in Liderliğinde Siyaset ve Ahmediye Hareketi" isimli dördüncü bölümde, Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in siyasal meselelere yaklaşımı konu edilmiştir. Özellikle Mirza Gulam Ahmed'in mesihlik iddiasında önemli bir yeri olan Keşmir, Ahmedîler için oldukça anlamlı bir yerdir. Keşmir'de Hindular ve Müslümanlar arasında sorunlar çıkmaya başladığında Hint Müslümanları bir araya gelerek Bütün Hindistan Keşmir Komitesi'ni (All-India Kashmir Committee) kurmuşlardır. Bu kurula da oy birliğiyle Mirza Beşiruddin Mahmud

⁴ Ahmedîlik ve siyaset arasındaki ilişki hakkında yapılmış değerli bir çalışma için bkz. Sadia S. (2007). Pakistani nationalism and the state marginalisation of the ahmadiyya community in pakistan. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 7(3), 132-152.

Ahmed başkan seçilmiştir. Ancak onun, kendilerini diğer Müslümanlardan ayrı olarak tanımlayan Ahmedîlerin halifesi olması zamanla diğer Müslümanlar tarafından daha çok bilinmelerine ve dikkat çekmeye başlamalarına neden olmuştur (96-97, 105, 107, 181).⁵

Khan, Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in pek çok başka siyasal tutumuyla, Ahmedîliği bir şekilde siyasetin içerisine soktuğunu iddia etmektedir. Khan'a göre onun bu tavrı Ahmedîlik ile ana bünye İslam arasındaki farkların belirgin şekilde anlaşılmasına sebebiyet vermiştir (96-100, 181). Lakin Khan'ın bu iddiasına rağmen Hindistan döneminde Müslümanlarla özellikle İngiliz iktidarı altında bir şekilde ilişki içerisinde olmaları, diğer Müslümanlarla aralarındaki teolojik farklılıklarının çok da fazla sorun edilmediğini göstermektedir. Khan, bu tür işbirliklerinin Ahmedîlerin organizasyonel yeteneklerinden ve her koşula "uyum" sağlayabilmelerinden kaynaklandığını savunmaktadır (104-105, 109-110, 125). (Tareen,2017, s. 139)

"Ayrılık Sonrası Din ve Siyaset: Keşmir İçin Ahmedî Cihadı" isimli beşinci bölümde Khan, Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in Keşmir Meselesi'nin çözümünde Ahmedîlerin etkinliklerini gösterebilmek adına hırslı bir politikacı gibi davrandığını ileri sürmektedir. Ona göre Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed, Mirza Gulam Ahmed'in cihat yasağına rağmen Keşmir için bir milis gücü oluşturarak hareketin varoluşuna aykırı davranmıştır. Onun bu politikaları da Ahmedîlerin Müslüman kitle içerisinde bilinirliklerinin daha fazla artmasına sebebiyet vermiştir (18, 111, 115-117, 181).

Khan'a göre Ahmedîler Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in siyasal faaliyetleri neticesinde politik alana dâhil olurken, diğer Müslümanlarla aralarındaki siyasallaşma süreçleri özellikle Pakistan dönemi sonrası derinleşmiştir (128-129, 181-182). Ki bu süreç hâlâ devam etmektedir. Ancak Khan'ın bu teorisinde dikkate almadığı husus Mirza Gulam Ahmed'in her daim siyasetle ilişkisi olan bir kişi olmasıydı. Nitekim o İngiliz iktidarı döneminde de bir siyasetçi gibi İngiliz iktidarına yönelik teolojik olarak cihat karşıtı destek vermiş, bu desteğini de yazdığı pek çok eserde açıkça göstermekten çekinmemiştir. (Mirza Gulam Ahmed 2006a; Mirza Gulam Ahmed, 2006b) Bu yüzden Ahmedîlerin siyasallaşmasını Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'le başlatmak tartışmalı bir iddia olarak görünmektedir.

"Erken Dönem Muhalefet ve Ahmedîlere Yönelik Baskının Kökenleri" isimli altıncı ve "Pakistan'daki Baskılar ve Ahmedî Kimliğinin Siyasallaşması" isimli yedinci bölümlerde Ahmedîlere yönelik erken dönemden itibaren yaşanan baskılar konu edilmiştir. Khan önce

⁵ Mirza Beşiruddin Mahmud Ahmed'in Bütün Hindistan Keşmir Komitesi'ne başkanlık etmesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Küçüköner, H. R. (2011). *Mirza beşiruddin mahmud ahmed ve ahmediye cemaati'ndeki yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi.

Hindistan dönemindeki baskıları konu etmiş, bir İslam ülkesi olarak Pakistan'ın kuruluşunu takiben ise baskıların siyasal bir tutuma dönüşmesini ve bu tutumun da Ahmedî kimliğinin üzerindeki etkisini, değişimini ve dönüşümünü ele almıştır. Ayrıca bu bölümde, Khan Ahmedîlerin münferit olayları nasıl siyasal bir argüman olarak kullandıklarını ve kendilerini insan hakları sorunu olarak sunup Batı ülkelerine iltica hakkı elde etmeyi başardıklarını tartışmıştır (4, 128-133, 156, 165-166).

Khan, Ahmedîlik ile ilgili bu çalışmasını genel olarak zikredilen başlıklar çerçevesinde ve bölüm bazında farklı noktaları merkeze alarak ele almayı tercih etmiştir. Ancak bunun haricinde eserde dikkat çekici bazı hususlarından özel olarak bahsedilmesi ve bazı sınırlılıklarının gündeme getirilmesi konunun bütüncül olarak anlaşılması açısından önemlidir.

Khan'ın eserindeki en önemli tespitlerinden biri, Ahmedîliğin özellikle Pakistan döneminde siyasi tartışmaların odağına girdikçe önceki sufi kardeşlik yapılanması tarzındaki orijinal kimliğinden uluslararası bilinen bir dinî gruba dönüştüğüne yönelik düşünceleridir. Bu bağlamda Khan Ahmedîlerin isteyerek veya zorunlu olarak siyasetle hemhâl olmalarının ve siyaset marifetiyle üzerlerinde artan baskıların “İslam” ve “Ahmedî İslamı”nın teolojik olarak belirgin şekilde ayrışmasına neden olduğunu söylemektedir.(Khan, 2015, s. 293) Bununla beraber Ahmedîler açısından “Ahmedîler” ve Ahmedîlerin “diğer Müslümanları” tanımlamak için kullandıkları “gayri Ahmedî” şeklinde kategorik bir ayrımın meydana geldiğini savunmaktadır (19, 20, 178-179). Ahmedîlerin de uçurumun genişlemesine bağlı olarak insan hakları problemi olarak görülmelerinden dolayı Batı ülkelerine daha çok iltica etme olanakları elde ettiklerine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda önceki tutumlarından farklı olarak “İslam” çatı kavramından ziyade kendilerini “Ahmedî İslam” çatısı altında konumlama gayretinde olduklarını ve “diğer Müslümanlara” yönelik oldukça olumsuz bir algı geliştirdiklerini belirtmektedir (178-179).

Khan'ın bu dönüşüm sürecine yönelik en iddialı yorum biçimi ise Ahmedîlerle diğer Müslümanlar arasında artan tansiyonun ve uçurumun Ahmedîleri de belki bir gün Bahailer gibi İslam'la bağlarını kopararak ayrı bir din olarak hareket etmeye sevk edebileceğini iddia etmesidir (20, 180). Ancak Bahailik oldukça erken dönemden itibaren şeriatı neshetme ve İslam'la bağlarını koparma fikirlerini dile getirirken Ahmedîlik bizzat “hakiki İslam” olduklarına yönelik fikirleri sürekli olarak gündeme getirmiştir. Hatta günümüzde İslam'ın ana bünyesini temsil eden Ehl-i Sünnet'in bizatihi kendisi olduklarına yönelik iddiaları yoğun şekilde dillendirmektedirler. Bu bağlamda Ahmedîlerin klasik İslam geleneğine göre bir

dönüşüm yaşadıkları açıkken İslam’la bağlarını koparacaklarını ileri sürmek oldukça çetrefilli bir iddia olarak karşımızda durmaktadır.(Demirdağ, 2017, s. 393; Küçüköner, 2019, s. 678-679) Khan’ın eseri, Ahmedî kimliğindeki dönüşüm süreçlerini işlerken sadece siyasal meselelere odaklanması ve Ahmedîlerin siyasete girdikten sonra kimliklerinde bir dönüşüm yaşadıklarını söylemesi ve bu dönüşümü coğrafya koşullarından damıtması bu denli özenli bir çalışmanın en önemli eksiklerinden olmuştur. Zira Ahmedîler gittikleri her yeni coğrafyaya “uyum sağlamayı” ve “adapte olmayı” oldukça iyi başaran bir topluluk olarak Batı’ya yerleşmelerinden itibaren de ciddi bir kimlik dönüşümü yaşamaya başlamışlardır.

Eserin diğer bir sınırlılığı ise Hint topraklarında Ahmedîliğe yönelik başlayan ve Pakistan’da devam eden büyük muhalefetin Mirza Gulam Ahmed’in dinî fikirlerinden değil, sömürge karşıtlığına yönelik milliyetçi-İslamcı duruştan kaynaklandığını savunmasıdır.(Derryl, 2016, s. 671) Ancak eserin dayandığı bu temel düşünce, Ahmedîlere yönelik muhalefetin sebeplerini tam olarak açıklamaya imkân vermemektedir. Zira Ahmedîlere yönelik erken dönem muhalefetin sınırlılığı Ahmedîliğin tanınmamasından kaynaklanmaktaydı. Fikirleri bilinmeye başladıkça muhalefetin dozunun gittikçe arttığı hatta hatm-i nübüvvet literatürü olarak adlandırabileceğimiz bir literatürün Mirza Gulam Ahmed’in nübüvvet iddiasında bulunur bulunmaz ortaya çıkmaya başladığı kaynaklardan bilinmektedir.(Friedmann, 2003, s. 41; Küçüköner, 2022, s. 348)

Sonuç olarak Khan’ın bu değerli çalışması, Mirza Gulam Ahmed’in mesiyane iddiaları bağlamında ortaya çıkan dinî bir topluluğun, günümüzde ulus aşırı bir yapıya dönüşme serüvenini konu etmektedir.

Kuruluşundan bu yana bir yüzyıldan fazla bir süre geçen Ahmedîliğin siyaset içerisindeki rolünün Ahmedî kimliğin devamlılığında belirleyici rol oynadığı açıktır. Bu bağlamda Ahmedîliğin hala bir değişim ve dönüşüm içerisinde olduğunu söylemek mümkündür. İşte bu noktada Khan’ın Ahmedîliğin bu değişim neticesinde ayrı bir dine evrilebileceğine dair iddiası Ahmedîliği dikkatle takip etmeyi önemli kılmaktadır (20, 162-166, 180, 182).

KAYNAKÇA

Küçüköner, H. R. (2022). *Mirza gulam ahmed ve ahmedîlerin mirza gulam ahmed telakkisi*. Araştırma Yayınları.

Khan, A. H. (2021). *Mirza ghulam ahmad and the construction of the ahmadiyya identity*. (Published phd thesis). University of London.

Sadia S. (2007). Pakistani nationalism and the state marginalisation of the ahmadiyya community in pakistan. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 7(3), 132-152.

Küçüköner, H. R. (2011). *Mirza beşiruddin mahmud ahmed ve ahmediye cemaati'ndeki yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi.

Mirza Gulam Ahmed. (2006). *British government and jihad*, çev. Tayyba Seema Ahmad, Lutfur Rahman. Islam International Publications.

Mirza Gulam Ahmed. (2006). *Addendum to the booklet jihad*, çev. Tayyba Seema Ahmad, Lutfur Rahman. Islam International Publications.

Küçüköner, H. R. (2019). Kadiyâniliğin Isim ve İçerik Bakimından Kendisini Konumlandırma Problemi. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 11(2), 678-679.

Demirdağ, m. F. (2017). Dini Hareketlerin Bir Çeşidi Bahailik. *Journal of Islamic Research*, 28(3), 393.

Fisher, H. J. (1963). *Ahmadiyyah: a study in contemporary islam on the west african coast*. Oxford University Press.

Lavan, S. (1974). *The ahmadiyya movement: a history and perspective*. Manohar Book Service.

Friedmann, Y. (2003). *Prophecy continuous: aspects of ahmedî religious thought and its medieval background*. Oxford University Press.

Valentine, S. R. (2008). *Islam and the ahmadiyya jama'at, history, belief, practice*. Hurst Publishers.

Derryl N. M. (2016). Adil hussain khan: from sufism to ahmadiyya: a muslim minority movement in south ssia. xi, 237 pp. bloomington and indianapolis: indiana university press, 2015. £34. ISBN 978 0 253 01523 5. doi:10.1017/S0041977X16000835. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 79, 670-671.

Mark S. (2017). Adil hussain khan. from sufism to ahmadiyya: a muslim minority movement in south asia.bloomington: indiana university press, 2015. pp. xi, 237. cloth \$50.00, e-book \$49.99. *The American Historical Review*, 122(4), 1185-1186.

Tareen S. (2017). From sufism to ahmadiyya: a muslim minority movement in south asia. by adil hussain khan. indiana university press, 2015. 256 pages. \$50.00 cloth; ebook available. *Nova Religio*, 21(2), 137-141.